

УДК 657.6.001

ВИЯВЛЕННЯ АУДИТОРОМ ШАХРАЙСТВА ТА ІНШИХ ВИКРИВЛЕНЬ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ МЕТОДАМИ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

**ВОЛОДИМИР
ГОЛОВАЧ,**
канд. юрид. наук

Стаття присвячена виконанню аудитором вимог Міжнародних стандартів аудиту щодо виявлення шахрайства при перевірці фінансової звітності. З цією метою запропоновано застосування методів економіко-правового аналізу.

Ключові слова: аудит, виявлення шахрайства, економіко-правовий аналіз.

ВСТУП

У рішеннях ЄС та інших міжнародних організацій постійно посилюються вимоги до аудиторів щодо виявлення шахрайства при перевірці фінансової звітності. Ці вимоги певною мірою знаходять своє відображення у вітчизняному законодавстві та інших нормативно-правових актах.

Однак питання методичного забезпечення діяльності аудитора щодо виявлення шахрайства залишається поза увагою вчених і практиків. Натомість існують різні дослідження з питань економіко-правового аналізу та можливостей його застосування правоохоронними органами. Передусім це стосується публікацій С. Голубятнікова, В. Дубровіна, Г. Сінілова, З. Корнеєвої, Г. Атанесяна та інших учених, які свого часу започаткували розробку методів економіко-правового аналізу та визначили основні напрями його використання в діяльності правоохоронних органів з метою виявлення латентних посадових злочинів.

Сьогодні економіко-правовий аналіз переважно розглядається в аспекті судової бухгалтерії. Серед відомих учених з цього напрямку доцільно відмітити А. Бандурку, І. Чернякова, О. Посилкіну, М. Камлика, Н. Дондика та ін.

Мета статті – керуючись науковими розробками, визначити можливості використання аудитором методів економіко-правового аналізу для виявлення шахрайства та інших викривлень фінансової звітності. При цьому враховано інші методи аналізу фінансового стану підприємств, установ та організацій.

У статті використано структурно-логічний аналіз, порівняння й узагальнення існуючих методів вивчення фінансової звітності. Застосовано комплексний економіко-правовий підхід до виявлення аудитором шахрайства та інших перекручень фінансової звітності.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Розробка методів економіко-правового аналізу була започаткована в 70-х роках минулого століття С. Голубятніковим, В. Дубровіним та іншими вченими. Публікації з цієї тематики мали закритий характер, оскільки були адресовані працівникам служби боротьби з розкраданням власності МВС СРСР.

На початку 80-х років почали з'являтися відкриті праці, в яких методи економіко-правового аналізу висвітлювалися в загальних рисах без розкриття прийомів їх застосування в боротьбі з економічною злочинністю.

Сучасні дослідження економіко-правового аналізу проводяться в аспекті судової бухгалтерії. Разом із тим питання застосування економіко-правового аналізу в аудиторській діяльності залишено поза увагою.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вимоги до аудиторів щодо виявлення викривлень фінансової звітності постійно посилюються [1–6]. Якщо в попередній редакції **Міжнародного стандарту аудиту 240** (далі – **МСА 240**) йшлося про відповідальність аудитора за розгляд шахрайства та помилок під час аудиторської перевірки фінансових звітів, то в новій редакції цього стандарту безпосеред-

ньо зроблено наголос на відповідальності аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності [7].

Як у попередній, так і в чинній редакціях МСА 240 самі викривлення фінансової звітності пропонується розглядати в аспекті шахрайства або помилки. Відмінність між ними вбачається навмисною чи ненавмисною, тобто в тому, чи була основна дія, яка призвела до викривлення фінансової звітності, або чи була вина у формі наміру.

Відповідно до МСА 240 шахрайство є широким юридичним поняттям. Разом із тим запропоновано при проведенні аудиту обмежити аналіз шахрайства виключно формальною оцінкою суттєвих викривлень фінансової звітності. За цим стандартом навіть у тих випадках, якщо аудитор може підозрювати чи ідентифікувати можливість шахрайства, він не повинен робити юридичних висновків, чи відбулося шахрайство фактично. При цьому від аудитора вимагають надавати належну оцінку таким типам навмисних викривлень, як неправдива фінансова звітність та незаконне привласнення активів.

У МСА 240 *неправдива фінансова звітність* розглядається як навмисне викривлення, що включає пропуск сум або розкриття інформації у фінансовій звітності з метою введення в оману користувачів фінансової звітності. Звертається також увага на те, що неправдива фінансова звітність може вчинятися такими неправомірними діями:

- маніпулювання, фальсифікація або змінювання облікових записів чи підтвердної документації;
- перекручення або навмисний пропуск подій, операцій або іншої значущої інформації у фінансовій звітності;
- навмисне неправильне застосування облікових принципів, які стосуються сум, класифікації, способу подання або розкриття інформації.

Щодо *незаконного привласнення активів*, то в МСА 240 зазначено, що така неправомірна дія включає в себе крадіжку активів суб'єкта господарювання в тих чи інших розмірах. Серед різних способів незаконного привласнення активів пропонується особливу увагу приділяти таким способам:

- привласненню надходжень;
- викраденню матеріальних активів або інтелектуальної власності;
- змушенню суб'єкта господарювання сплачувати за неотримані товари або послуги;
- використанню активів суб'єкта господарювання для власного збагачення.

У МСА 240 також наголошується на тому, що незаконне привласнення активів часто супроводжується підробленими документами чи неправдивими записами чи документами, щоб приховати факт нестачі активів або їх використання як застави без належного дозволу.

Крім того, в МСА 240 надано розгорнуту характеристику вини у формі наміру, а також розкривається механізм вчинення шахрайства та його мотивів. Мотиви вчинення шахрайства пропонується розглядати у вигляді усвідомлення можливості його скоєння та певного логічного обґрунтування такої дії. При цьому на конкретних прикладах надані такі пояснення:

1. Усвідомлена можливість вчинити шахрайство може існувати, якщо особа вважає, що можна обійти внутрішній контроль за наявності довіри або знання його недоліків.

2. Для окремих осіб мотивом шахрайства є наміри жити понад отримані доходи, оскільки система етичних цінностей дає змогу їм свідомо та навмисно вчиняти нечесну дію.

3. Інколи чесні особи можуть вчинити шахрайство в середовищі достатнього тиску на них поза межами чи в межах суб'єкта господарювання.

Такий підхід щодо винних та мотивів шахрайства належно узгоджується з відповідними нормами цивільного, адміністративного та кримінального законодавства. Загальновизнаним є положення, згідно з яким *вина* – це психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності. Зрозуміло, що шахрайство може вчинятися тільки за наявності умислу.

Отже, вимога МСА 240 стосовно того, що аудитор не повинен робити юридичних висновків щодо виявлених фактів шахрайства, є недостатньо коректною, оскільки суперечить основним положенням МСА 240, в яких надано юридичну характеристику шахрайства.

Аудитор у своєму висновку стосовно виявлених фактів шахрайства зобов'язаний викласти юридичну характеристику шахрайства в аспекті виявлених викривлень фінансової звітності без його правової кваліфікації як злочину, адміністративного порушення або іншого делікту. Питання офіційної кваліфікації шахрайства належить до компетенції замовника аудиту, користувачів фінансової звітності, правоохоронних органів та суду.

Тобто аудитор не уникає юридичного визначення шахрайства в законодавстві, а керується ним при

проведенні аудиторської перевірки фінансової звітності. В МСА 250 «Розгляд законодавчих та нормативних актів при аудиті фінансової звітності» прямо зазначено: «Аудитор несе відповідальність за отримання достатньої впевненості в тому, що фінансова звітність в цілому не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства або помилки. Під час проведення аудиту фінансової звітності аудитор враховує застосовану законодавчу і нормативну бази».

Викладена в МСА 240 характеристика шахрайства у вигляді неправдивої фінансової інформації та незаконного привласнення активів повністю відповідає юридичному визначенню цього виду неправомірної діяльності в кримінальному та іншому законодавстві. Сама відсутність у аудиторському висновку юридичної кваліфікації шахрайства згідно з вимогами чинного законодавства не виключає його належної правової оцінки. Навпаки, без такої оцінки неможливо проводити аудиторську перевірку з метою виявлення наявності чи відсутності неправдивої фінансової інформації та незаконного привласнення активів. За будь-яких обставин аудитор, користувачі фінансової звітності та інші особи не можуть довільно тлумачити виявлені перекирчення фінансової звітності у вигляді шахрайства без посилань та орієнтації на відповідні нормативно-правові акти.

Отже не зайвими будуть короткі роз'яснення спеціальної юридичної термінології. Передусім з'ясуємо зміст поняття «шахрайство». Факти привласнення коштів та іншого майна працівниками в широкому розумінні, а також у спеціальній літературі називають різними термінами, частіше «крадіжками» і менше «шахрайством» [8; 9].

З погляду кримінального права України, Росії та інших країн колишнього СРСР факти привласнення майна персоналом, якому воно було ввірено, не підпадає під кваліфікацію «шахрайство». В кримінальному праві України *шахрайство* розглядається як окремий склад злочину, що вчиняється особами, у віданні яких не перебувало майно на законних підставах.

На відміну від пострадянських держав у кримінальному праві багатьох країн Америки та Європи факти привласнення майна персоналом кваліфікують як шахрайство, а в широкому вжитку його називають «білокомірцевою злочинністю».

Шахрайство (Fraud) у федеральному кримінальному законодавстві США визначається в деяких розділах Зведення законів у вигляді складної за своїм змістом системи діянь, в яких приховується обман,

що має вигаданий, уявний або фіктивний характер. Особливим видом шахрайства в американському законодавстві вважається привласнення у вигляді обманного спрямування на свою користь чужого майна особою, яка мала доступ до нього на законних підставах.

У кримінальному законодавстві Франції значну увагу приділяють злочинам, що містять у собі зловживання довірою. Чільне місце відводиться привласненню коштів, цінностей або будь-якого іншого майна, яке було ввірене та прийнято за умови повернення чи використання за призначенням.

У **Кримінальному кодексі України** (далі – **ККУ**) шахрайство персоналу підпадає під ознаки **статті 191** «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем». Цей склад злочину передбачає, що привласнення чи розтрата стосується чужого майна, яке було ввірено винуватому чи перебувало в його віданні.

Натомість склад злочину «шахрайство», викладений у **ст. 190** ККУ, стосується заволодіння чужим майном, яке не було ввірено винуватому і не перебувало в його віданні. Внаслідок цього виникають суттєві розбіжності між вітчизняним законодавством і законодавством інших країн стосовно тлумачення терміна «шахрайство».

Характерно, що шахрайство логічно розглядати як цілу низку злочинів управлінського персоналу. Передусім це стосується **ст. 212** «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів», **статті 218** «Фіктивне банкрутство», **статті 220** «Приховування стійкої фінансової неспроможності», **статті 222** «Шахрайство з фінансовими ресурсами», **статті 223** «Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів», а також інших складів злочинів. Подібного змісту юридичні делікти містяться також у Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Отже, при проведенні перевірки фінансової звітності щодо наявності чи відсутності в ній перекирчень, обумовлених шахрайством або помилкою, аудитор в обов'язковому порядку має керуватися відповідними правовими нормами. Зокрема, брати до уваги законодавчі акти, що визначають зміст правопорушень у вигляді шахрайства службових осіб, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. В результаті цього аналітичні та інші процедури слід доповнювати юридичною оцінкою аудиторських доказів. У протилежному разі аудиторська думка не ґрунтуватиметься на

отриманні достатньої впевненості у тому, що фінансова звітність не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства або помилки. Саме тому й виникає потреба при проведенні аудиту використовувати комплексний економіко-правовий аналіз бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Будь-яке правопорушення, в тому числі шахрайство, як суспільно небезпечне діяння включає такі **ознаки**:

1. Завдану шкоду.
2. Протиправні дії або бездіяльність.
3. Причинний зв'язок між завданою шкодою та протиправними діями або бездіяльністю.
4. Наявність вини.

У зв'язку з цим у своєму звіті за наслідками проведеної перевірки аудитор повинен стосовно перекручень фінансової звітності у вигляді шахрайства висловити обґрунтовану думку щодо наведених вище ознак правопорушення, зокрема:

- визначити характер і розмір завданої шкоди;
- кому саме та в який спосіб завдано шкоду;
- докладно описати протиправні дії або бездіяльність конкретних посадових осіб щодо вчинених ними перекручень фінансової звітності, обумовлених шахрайством;
- показати причинний зв'язок між завданою шкодою та протиправними діями;
- встановити наявність вини через з'ясування посадових обов'язків осіб, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності;
- в обов'язковому порядку зажадати пояснень від осіб, причетних до перекручень фінансової звітності;
- факт відмови від дачі пояснень зафіксувати у звіті за наслідками аудиторської перевірки.

Як уже зазначалося, при відображенні у своєму звіті наведених вище ознак правопорушення аудитор уникає його юридичної кваліфікації згідно з конкретними нормами кримінального, адміністративного або цивільного законодавства. Подібно бухгалтеру-експерту в кримінальній або цивільній справі аудитор описує виявлені викривлення у вигляді певних ознак правопорушення тільки в аспекті нормативно-правових актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку та складання звітності.

Така новела щодо оформлення процесуальних документів не є новою. Навіть у протоколах слідчих дій не пишуть «золоті прикраси», а зазначають, що це вироби з металу жовтого кольору з таким-то клеймом. У подібний спосіб має діяти і аудитор при

відображенні у своєму звіті перекручень, обумовлених шахрайством.

Бажано, щоб ця вимога стосовно складання аудиторського звіту знайшла своє відображення у Міжнародних стандартах аудиту. Спочатку достатньо буде методичних рекомендацій Аудиторської палати України.

Виявлення та належна оцінка перекручень фінансової звітності неможлива без знання аудитором криміналістичної характеристики шахрайства [10; 11, с. 173–184]. Подібно до інших правопорушень така **характеристика** включає:

1. Предмет неправомірного посягання.
2. Спосіб підготовки, вчинення і приховування правопорушення.
3. Механізм утворення слідів правопорушення.
4. Обставини вчинення правопорушення, умови охорони об'єкта та стан внутрішнього контролю.
5. Особу правопорушника та потерпілого.

Деякі аспекти криміналістичної характеристики шахрайства, у тому числі способів його вчинення, в загальних рисах викладені в МСА 240. Обмеженість такого підходу обумовлена тим, що при розгляді цього питання автори безпідставно намагалися всіляко відійти від юридичних аспектів шахрайства.

Для усунення зазначених недоліків необхідно більш конкретно розглянути криміналістичну характеристику шахрайства, обумовленого перекрученнями фінансової звітності. Деталізацію способів шахрайства залишимо осторонь. З одного боку, про них дещо згадується в МСА 240, а з іншого – для цього змушені будемо вийти за межі нашої публікації.

Предметом неправомірного посягання при вчиненні шахрайства управлінським персоналом є майно або кошти, які були йому ввірені на законних підставах для виконання службових обов'язків у сфері фінансово-господарської діяльності. Такі неправомірні дії підпадають під ознаки **статті 191** ККУ «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», а також під ознаки злочинів у сфері господарської діяльності.

Спосіб підготовки, вчинення і приховування шахрайства має заздалегідь продуманий характер. Шахрайські вчинки з щойно сформованими намірами зустрічаються досить рідко, як наслідок подальшого приховування слідів скоєного.

У зв'язку з тим, що управлінський персонал наділяється правом розпоряджатися майном і коштами, вести бухгалтерський облік та складати фінансову

звітність, він має можливість обирати такий спосіб шахрайства, який менш за все знаходить відображення в бухгалтерських та інших документах, у зв'язку з чим набуває латентного характеру.

Будь-які дії щодо виявлення шахрайства викликають зворотну реакцію винних осіб у відкритій чи прихованій формі протидії. Внаслідок цього конфлікт між аудитором і управлінським персоналом стає неминучим. Без підтримки замовника аудиту або вищого управлінського персоналу в особі власників аудитор змушений буде відмовитися від подальшого проведення перевірки з викладенням відповідних мотивів у своєму звіті.

Латентний характер способу вчинення шахрайства та активна протидія винних осіб щодо його можливого виявлення призводять до того, що в бухгалтерських та інших документах протиправні дії відображаються мінімально, замасковано або в перекрученому вигляді. Менш за все знаходить відображення в документах така основна ознака шахрайства, як корисний мотив і мета наживи у вигляді спрямування ввіреного майна або коштів на власні потреби або потреби інших осіб.

На практиці досить рідко зустрічаються випадки, коли управлінський персонал незаконно перераховує кошти на власний рахунок, через підробку підпису отримує заробітну плату за іншу особу, оформлює документи на фіктивне списання товару або іншого майна і привласнює його. Навіть при виявленні таких фактів шахрайства винні особи намагаються винайти виправдні мотиви стосовно того, що отримані ними незаконно кошти або майно були витрачені чи будуть використані на виробничі потреби.

Для моделювання шахрайських вчинків і механізму протиправної поведінки управлінського персоналу важливе значення має інформація про можливі способи навмисних перекирвань фінансової звітності. Без узагальнення такої інформації правоохоронними органами та суб'єктами фінансового контролю, в тому числі Аудиторською палатою України, неможливо ефективно протидіяти шахрайству й іншим перекирванням фінансової звітності. Основна проблема полягає в тому, що на рівні правоохоронних і контролюючих органів, а тим більше Аудиторської палати України, відсутня елементарна взаємодія з питань боротьби з шахрайством управлінського персоналу. Крім того, саме узагальнення інформації щодо способів шахрайства потребує дотримання певного режиму таємності. Його запровадження в діяльність контролюючих органів та Аудиторської палати України не є складним питанням.

Зазначені проблеми насамперед потрібно вирішити на законодавчому рівні. На першому етапі, керуючись відповідними директивами ЄС та чинним законодавством України, можна прийняти спільні методичні рекомендації щодо взаємодії правоохоронних органів і суб'єктів фінансового контролю у боротьбі з шахрайством управлінського персоналу.

Особливо уважного ставлення до наявності шахрайства персоналу потребують факти нестач товарів, майна або коштів. Самі по собі такі факти не можуть свідчити про те, що завдані збитки виникли внаслідок привласнення товарів, майна або коштів конкретно особою. У більшості випадків корисливі мотиви не відображаються в бухгалтерських документах.

Якщо виявлені викривлення фінансової звітності, аналітичні та інші процедури не дають змоги встановити наявність корисливого мотиву та мету наживи з боку управлінського персоналу, то з приводу завданої шкоди можна вести мову про інші правопорушення у сфері господарської діяльності, в тому числі про службову недбалість або зловживання службовим становищем.

Виходячи з викладеного, рекомендації МСА 240 щодо встановлення аудитором вини та мотивів шахрайства при розгляді виявлених перекирвань фінансової звітності є досить проблематичними. З цього приводу аудитор повинен мати більш чіткі орієнтири.

За відсутності в бухгалтерських та інших документах відображень корисливого мотиву та мети наживи аудитор, керуючись професійними скептицизмом, цілком спроможний моделювати механізм неправомірних посягань у вигляді шахрайства. Завдяки такому моделюванню та формуванню певних гіпотез аудитор буде спроможним належно перевірити наявність чи відсутність того чи іншого способу викривлень фінансової звітності, обумовлених шахрайством. Остаточні його висновки залежатимуть від отриманих аудиторських доказів.

Головне для аудитора – це стан внутрішнього контролю та його ефективності щодо протидії шахрайству. При цьому не виключається участь службових осіб, відповідальних за внутрішній контроль, у вчиненні шахрайства. Передусім це стосується головного бухгалтера, який досить часто зловживає довірою вищого управлінського персоналу в особі власників.

Належна оцінка викривлень фінансової звітності у вигляді шахрайства також потребує від аудитора чіткого встановлення особи правопорушника та потерпілого. Для встановлення особи правопорушника

аудитор вивчає службові інструкції, які регламентують посадові обов'язки стосовно ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. На основі їх аналізу він установлює причинний зв'язок між завданою шкодою конкретними викривленнями фінансової звітності та діями чи бездіяльністю посадової особи згідно з її службовими обов'язками.

Потерпілими найчастіше виступають власники та користувачі фінансової звітності. Стосовно зазначених осіб в аудиторському звіті потрібно відобразити не тільки розмір завданих збитків і способи його вчинення, а й шляхи усунення виявлених правопорушень з позиції вдосконалення облікової політики.

В умовах домінування тіньової економіки та значного поширення корупції в нашій державі викривлення фінансової звітності у вигляді шахрайства в основному спрямовані на мінімізацію податків та інших обов'язкових платежів [12]. Організаторами таких правопорушень є власники або уповноважені ними найвищі посадові особи. Саме вони є замовниками на проведення аудиту і на їх адресу аудитор зобов'язаний надавати звіт щодо виявлення фактів шахрайства. Безперечно, що їх реагування на такі звіти матиме негативний характер і призведе до конфлікту з аудитором. На практиці форми вирішення подібних конфліктів мають різний характер. Не завжди аудитор проявляє принципову позицію і піддається на вимоги замовників щодо надання інших висновків.

Відповідно до вимог МСА аудитор повинен у таких випадках надати негативний висновок або відмовитися від проведення перевірки з викладенням мотивів. Питання, чи зобов'язаний аудитор повідомляти про виявлені факти шахрайства користувачів фінансової звітності та інших осіб, залишається відкритим.

Певні відмінності з цього питання виникають при проведенні аудиту банків. **Положення з міжнародної практики аудиту 1004 «Взаємовідносини інспекторів з банківського нагляду та зовнішніх аудиторів»** орієнтує на дотримання аудитором рішень Базельського комітету щодо основних принципів банківського нагляду. Згідно із зазначеними рішеннями зовнішні аудиторів та інспекторів з банківського нагляду мають співпрацювати між собою, насамперед стосовно виявлення шахрайства та інших перекручень фінансової звітності. В деяких країнах зовнішні аудиторів навіть виконують окремі завдання на вимогу інспекторів банківського нагляду.

На привеликий жаль, у вітчизняному законодав-

стві викладена проблема не знайшла належного вирішення. Відсутні чіткі відповіді на ці питання і в МСА, в яких пропонують керуватися чинним законодавством кожної держави та відповідно до МСА 450 висловлення незалежної думки обмежити оцінкою викривлень, ідентифікованих під час аудиту, з урахуванням рівня суттєвості за МСА 320.

Досить оригінальний підхід з цього приводу містить **Методичні рекомендації щодо взаємодії між інспекторами банківського нагляду України та зовнішніми аудитором**, схвалені постановою Правління Національного банку України від 29.04.2004 р., № 191. Зазначені рекомендації пропонують не тільки проводити взаємний обмін інформацією щодо результатів перевірок. У них також звертається увага на необхідність надання аудитором органу нагляду розширеного висновку з усіма робочими документами. При цьому аудитор зобов'язується повідомляти про будь-який факт, який є наслідком суттєвого порушення вимог чинного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України або свідчить про негативний вплив на здатність банку продовжувати безперервно свою діяльність.

Більш коректний зміст мають **Вимоги до аудиторського висновку при розкритті інформації емітента цінних паперів (крім емітентів облігацій місцевої позики)**, затверджені рішенням ДКЦПФР від 24.09.2011 р. № 1360. У цих Вимогах звертається увага лише на необхідність дотримання аудитором Міжнародних стандартів аудиту та чинного законодавства, в тому числі на проведення ідентифікації та оцінки ризиків суттєвих викривлень фінансової звітності внаслідок шахрайства.

Як свідчить багаторічний досвід проведення аудиту в Україні, реагування аудиторів на викривлення фінансової звітності, обумовлені шахрайством, повинні мати об'єктивний характер і ґрунтуватися на висловленні незалежної думки. Водночас формування такої думки в обов'язковому порядку потребує проведення аудитором комплексного економіко-правового аналізу бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Так, у МСА 520 прямо зазначено: «Для виконання аналітичних процедур можуть використовуватися різні методи. Ці методи варіюються від виконання простих порівнянь до здійснення комплексного аналізу з використанням сучасних статистичних методів. Аналітичні процедури можна застосовувати до консолідованої фінансової інформації, компонентів і окремих елементів інформації».

Розробку методів економіко-правового аналізу свого часу започаткували вчені науково-дослідних і навчальних закладів МВС СРСР. Висвітлення практичного досвіду їх застосування методів економіко-правового аналізу в боротьбі з розкраданням власності посадовими особами в основному мало закритий характер і публікувалося з відповідним грифом секретності. Тільки в окремих відкритих роботах у загальних рисах визначали ті чи інші методи економіко-правового аналізу, які спочатку мали назву бухгалтерського та економічного аналізу.

Вперше відкриті публікації оприлюднили С. Голубятніков, В. Дубровін, В. Танасевич, В. Дашкова, Г. Сінілов, З. Корнєєва та ін. [13–16]. У подальшому питання економіко-правового аналізу почали всебічно висвітлювати інші автори [17; 18]. Справа дійшла до того, що деякі із сучасних авторів навіть перестали посилалися на праці основних розробників методів економіко-правового аналізу [19]. Інші намагаються максимально широко використати дослідження фінансистів, економістів і бухгалтерів щодо аналізу фінансово-господарської діяльності в сучасних умовах [20; 21].

Якщо залишити осторонь дискусії з цієї проблематики, то логічно звернути увагу на те, що економіко-правовий аналіз ґрунтується на загальних методах дослідження й оцінки фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій, у тому числі банків, фондів, холдингів, корпорацій та інших структур стосовно їх ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо [22–26].

Разом із тим **економіко-правовий аналіз** на відміну від звичайного економічного аналізу ставить за мету вивчення особливого виду відхилень і негативних явищ у сфері економіки. Їх особливість полягає в тому, що вони містять у собі ознаки правопорушень у вигляді деструктивних змін економічних показників, зміст яких визначається конкретними юридичними нормами. Для виявлення таких негативних явищ економічні методики доповнюються юридичними, внаслідок чого відповідний вид аналізу набуває комплексного економіко-правового змісту.

Економіко-правовий аналіз, хоча й ґрунтується на загальній методиці його проведення, проте має свою

специфіку. На відміну від економічного аналізу його основне завдання полягає у виявленні правопорушень у сфері господарської діяльності, а також причин і умов, що їх породжують. Господарські правопорушення та пов'язані з ними деструктивні процеси становлять специфічний об'єкт пізнання, який потребує особливих прийомів дослідження. Саме закономірності зазначених негативних явищ і визначають можливості застосування економіко-правового аналізу для боротьби з ними.

Зокрема, шахрайські дії працівників суттєво відрізняються від звичайної господарської діяльності. Приховування такої деструктивної діяльності винними особами призводить до того, що неправомірна та соціально небезпечна сутність їх вчинків відображується в економічних показниках не в повному обсязі, а в перекрученій та замаскованій формах. Менш за все знаходить відображення в економічних показниках сам факт використання чужого майна в особистих інтересах. У зв'язку з цим і виникає необхідність взаємного доповнення економічних та правових методик, узгодження аналітичного дослідження господарської діяльності з різними правовими заходами.

При проведенні економіко-правового аналізу з метою виявлення правопорушень у сфері господарської діяльності юридичні оцінки економічних процесів задаються із самого початку і виконують провідну роль протягом усього дослідження економіки підприємства. Відправною точкою юридичних оцінок завжди виступають певні правові норми, в тому числі норми кримінального права, у вигляді конкретних складів злочинів, які визначають основні ознаки та модель неправомірної поведінки.

Оскільки будь-яка господарська діяльність має правову регламентацію, то в процесі економіко-правового аналізу тим чи іншим способом визначається ефективність застосування конкретних правових заходів і юридичних норм у боротьбі з господарськими правопорушеннями. Самі правові норми цілком можуть бути самостійним об'єктом економіко-правового аналізу. Це стосується також правових норм, які регламентують фінансово-господарську діяльність.

Отже, **економіко-правовий аналіз** – це система прийомів та методів аналітичного дослідження бухгалтерських документів і наявних у них показників фінансово-господарської діяльності з метою виявлення й попередження правопорушень, а також оцінки ефективності застосування заходів соціального контролю у боротьбі з ними.

Залежно від рівня дослідження показників фінансово-господарської діяльності та відповідних документів бухгалтерського обліку економіко-правовий аналіз розподіляють на такі види:

- **документальний аналіз**, або економіко-правовий аналіз первинних документів;
- **бухгалтерський аналіз**, або аналіз документів аналітичного обліку та відображених у них господарських операцій;
- **фінансовий аналіз**, або економіко-правовий аналіз синтетичного обліку і звітності, у тому числі статистичної та податкової фінансової звітності.

Основним прийомом будь-якого аналізу, у тому числі економіко-правового, є **порівняння**. На його використанні ґрунтуються всі методи виявлення негативних явищ у господарській діяльності. Провідне місце серед таких методів належить методам стереотипів, сполучених порівнянь, спеціальних розрахункових показників та методу коригуючих показників.

Передумова застосування цих методів економіко-правового аналізу полягає в тому, що всі економічні процеси та їх показники, а також бухгалтерські операції й документи, що їх відображують, мають взаємозв'язок і взаємну обумовленість. При належній організації фінансово-господарської діяльності економічні показники і бухгалтерські документи перебувають у звичайному стані та за своєю формою й змістом відповідають загальноприйнятим вимогам. Негативний стан економічних показників, наявність викривлень і розбіжностей у бухгалтерських документах можуть бути спричинені недбалістю працівників, їх помилками або шахрайством.

Принцип **відображення** обов'язково призводить до того, що залежно від конкретної ситуації зазначені негативні явища безпосередньо вносять деструктивні зміни в економічні показники або опосередковано порушують взаємозв'язок між ними та навколишнім середовищем.

На основі викладеного вище розглянемо конкретні методи економіко-правового аналізу та їх можливості стосовно виявлення шахрайства [27; 28, с. 16–26].

Метод стереотипів орієнтований на виявлення типових змін економічних показників, зумовлених конкретними способами вчинення правопорушення. Стереотипна поведінка, що характеризує певне правопорушення, має у своїй основі аналогічний зв'язок між змінами кількох показників. Такі зміни супере-

чать нормальній господарській діяльності й відображують суттєву ознаку відповідного порушення.

Метод сполучених порівнянь застосовують для конструювання блоків сполучених пар економічних показників шляхом розрахунку динамічних рядів їхнього приросту за кілька звітних періодів і побудови відповідних графіків взаємозалежних змін динамічних рядів або пошуку можливо сполучених показників, динаміка змін яких не існуватиме за нормальних умов. У першому випадку як сполучені обирають пари показників, що мають взаємозалежну динаміку змін. Зокрема, обсяги витрат електроенергії та води протягом першого півріччя були стабільними, а обсяги реалізації, особливо кухонної продукції, з квітня стали значно меншими. У другому випадку порівнюють відносно відокремлені показники з метою виявлення негативного зв'язку, обумовленого шахрайством або іншим протиправним вчинком.

Метод спеціальних розрахункових показників покликаний виявляти певні зміни економічних показників у звичайних умовах господарської діяльності. Спеціальні розрахункові показники визначають аналітичним шляхом, спрямованим на виключення або зменшення впливу правопорушення на оціночний критерій господарської діяльності. При цьому припускається, що отриманий у такий спосіб спеціальний розрахунковий показник має характеризувати нормальну господарську діяльність, а порівняння з ним іншого показника, зміненого правопорушенням, дасть змогу встановити таку зміну. Обов'язковою умовою застосування цього методу є попереднє виявлення економічного показника, який буде змінено правопорушенням. Залежно від характеру можливих змін розраховують показник, що відображує нормальні умови господарської діяльності. Розбіжності між розрахунковим і фактичним показниками свідчатимуть про наявність правопорушення.

На практиці застосовують спеціальні розрахункові показники двох видів: **показники збитків** і **показники вигаданої або прихованої від обліку господарської діяльності**. Перші використовують для виявлення шахрайства персоналу та розкрадань майна, збитки від яких неминуче позначаються на основних показниках господарської діяльності: собівартості, доходах, витратах, прибутку та ін. Другі є ефективними для виявлення фактів шахрайства персоналу, пов'язаних із перекручуванням звітності при здійсненні прихованої господарської діяльності, яка без-

посередньо не позначається на тих чи інших офіційних показниках.

Разом із тим виявлення правопорушень, пов'язаних з попереднім створенням нарахованих надлишків продуктів, наприклад через порушення технології приготування страв, значно знижує результативність цього методу, що зумовлено недостатністю у подібних випадках інформативних змін економічних показників, придатних для таких аналітичних розрахунків. Більш дієвим у цьому відношенні є метод коригуючих показників.

Метод коригуючих показників використовують для порівняння наявних у звітності або спеціально знайдених економічних показників з чинниками навколишнього середовища, в якому функціонує підприємство. При застосуванні цього методу також виділяють показники збитків і вигаданої або прихованої господарської діяльності.

Перший підхід в основному ґрунтується на характеристиці нових зв'язків, що утворилися між результатами господарської діяльності підприємства та навколишнього середовища. Пошук нових зв'язків можливий стосовно економічних показників, які менш за все фальсифікуються зацікавленими особами через те, що такі показники зовнішнього середовища перебувають за межами їх впливу. Передумовою такого пошуку є загальновідомий принцип відображення, який обов'язково призводить до того, що будь-яке правопорушення, у тому числі латентне, при взаємодії із зовнішнім середовищем спроможне залишати сліди відображення не тільки у господарській діяльності, а й у супутніх процесах.

Другий підхід ґрунтується на вивченні існуючих зв'язків підприємства з чинниками навколишнього середовища. Його метою є виявлення вигаданої або прихованої господарської діяльності у формах здійснення. Під час аналізу фіктивної, в даному разі фактично не виконаної господарської діяльності, в основному досліджуються економічні зв'язки підприємства на вході. Водночас аналіз прихованої, тобто не повністю відображеної господарської діяльності, здебільшого орієнтований на дослідження економічних зв'язків підприємства на виході.

Викладеної інформації цілком достатньо для реального втілення в життя методів економіко-правового аналізу з метою виявлення шахрайства. На практиці такі методи можуть бути доповнені або уточнені.

Важливе значення для боротьби із шахрайством має економіко-правовий аналіз первинних бухгалтерських документів. Метою такого аналізу є вивчення особливостей оформлення змісту облікових документів для визначення їх відповідності вимогам нормативних актів та іншим обліковим документам.

Відповідно до зазначеної мети всі облікові документи за існуючим порядком складання доцільно розподіляти на доброякісні й недоброякісні (рисунок).

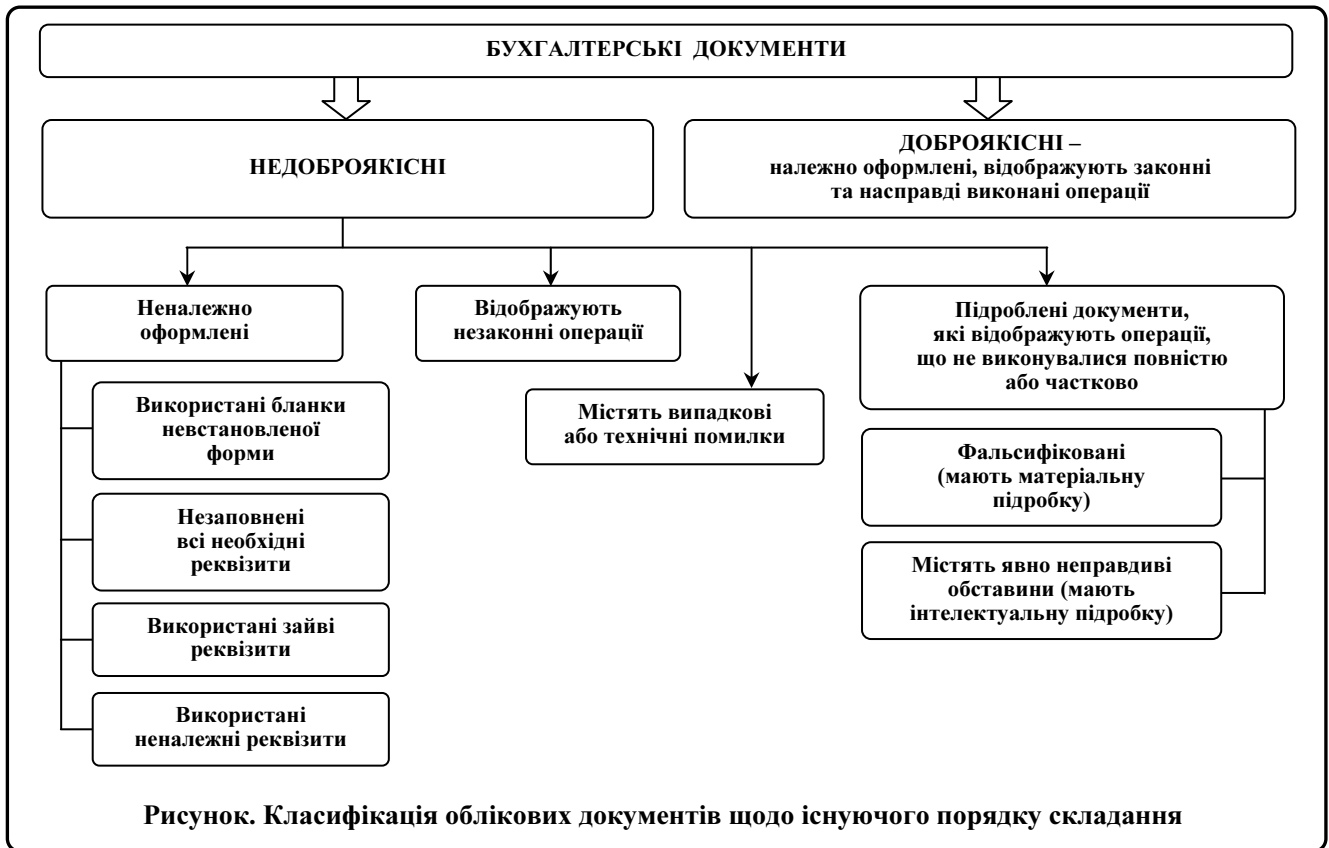
Доброякісні документи мають відповідати таким вимогам за своєю формою та змістом:

1. Мати належну форму. Це означає, що кожен бухгалтерський документ слід складати за певною формою при обов'язковому заповненні необхідних реквізитів.

У **Положенні про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку**, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.05.95 р. № 88 (далі – **Положення**), безпосередньо зазначено, що первинні документи повинні мати такі обов'язкові реквізити: назву підприємства, установи, від імені яких складено документ, назву документа (форми), код форми, дату і місце складання, зміст господарської операції та її вимірника (у натуральному і вартісному вираженні), посаду, прізвища і підписи осіб, відповідальних за дозвіл та здійснення господарської операції і складання первинного документа. У цьому Положенні також визначені вимоги до форми та реквізитів інших бухгалтерських документів [29].

2. Бути законними – відображувати за своїм змістом господарські операції, які не суперечать чинному законодавству та існуючим нормативам. У Положенні записано, що забороняється приймати до виконання первинні документи на операції, що суперечать законодавчим і нормативним актам, встановленому порядку приймання, зберігання і витрачання грошових коштів, товарно-матеріальних цінностей та іншого майна, порушують договірну і фінансову дисципліну, завдають шкоди державі, власникам, іншим юридичним і фізичним особам.

3. Відповідати дійсності або мати доказовий характер. Згідно з цією вимогою кожен бухгалтерський документ слід складати стосовно фактично виконаних, тобто дійсних господарських операцій. Така вимога ґрунтується на тому, що відповідно до Положення *первинні документи* – це письмові сві-

доцтва, які фіксують та підтверджують господарські операції, включаючи розпорядження і дозволи адміністрації (власника) на їх проведення. Самі господарські операції в цьому Положенні визначені як факти підприємницької та іншої діяльності, що впливають на стан майна, капіталу, зобов'язань і фінансових результатів.

Документи, що не відповідають навіть одній із викладених вимог, вважаються недоброякісними. Залежно від того, яку саме вимогу порушено, *недоброякісні документи* доцільно розподіляти на такі види:

1. *Неналежно оформлені документи*. Це документи, при складанні яких:

1.1. Використані бланки невстановленої форми. У Положенні зазначено, що первинні документи мають складатися на бланках типових форм, затверджених Міністерством статистики України, а також на бланках спеціалізованих форм, затверджених міністерствами і відомствами України. Документування господарських операцій може здійснюватися з використанням виготовлених самостійно бланків, які повинні обов'язково містити реквізити типових або спеціалізованих форм.

1.2. Незаповнені всі необхідні реквізити, тобто недооформлені документи, наприклад, інвентаризаційний опис без дати складання, акт інвентаризації без підпису членів інвентаризаційної комісії, додані до касових ордерів документи не погашені.

1.3. Використані зайві реквізити, наприклад, прибутковий касовий ордер, підписаний керівником підприємства, а видатковий касовий ордер завірено печаткою.

У Положенні записано, що вільні рядки в первинних документах підлягають обов'язковому прокреслюванню.

1.4. Використані неналежні реквізити, наприклад авансовий звіт затверджено особою, яка не мала на це повноважень.

Положення вимагає, щоб записи у первинних документах здійснювалися тільки чорнилом темного кольору, пастою кулькових ручок, за допомогою друкарських машинок, принтерів, засобів механізації та іншими засобами, які б забезпечили збереження цих записів протягом установленого терміну зберігання документів і запобігли внесенню несанкціонованих і непомітних виправлень.

Наведені порушення порядку оформлення доку-

ментів часто виникають внаслідок випадкових або технічних помилок, обумовлених відсутністю необхідних бланків, неналежним використанням засобів механізації та іншими обставинами. Тому серед недоброякісних документів доцільно виділяти окрему категорію документів, що містять випадкові або технічні помилки.

2. *Документи, які відображують незаконні за своїм змістом операції.* У таких документах зафіксовані господарські операції, виконані з порушенням вимог чинного законодавства або існуючих нормативів, наприклад при індексації основних засобів застосовані не ті коефіцієнти або один коефіцієнт два рази; видано аванс особі, яка не подала звіт про використання попереднього авансу. Такі документи не можуть бути визнані доброякісними навіть у тих випадках, якщо вони належно оформлені й відображують дійсно виконані операції.

3. *Документи, в яких зафіксовані операції, що повністю або частково не виконувалися.* Це документи, в яких помилково або навмисно:

3.1. Не відображено фактично виконані господарські операції, наприклад у передаточному акті не відображена частина обладнання, переданого в оренду.

3.2. Відображені вигадані (фіктивні) господарські операції. Такі документи називають безтоварними. Вони містять необхідні реквізити, проте насправді зафіксовані в них господарські операції не виконувалися, наприклад складено видатковий касовий ордер без видачі грошей, оформлено документи на відпуск товару з магазину з наступною безготівковою оплатою, а фактично замість товару видають готівку.

3.3. У перекрученому вигляді відображено окремі обставини господарської операції. Перекручення може стосуватися змісту самої операції або її окремих реквізитів, наприклад передано в оренду інше обладнання, ніж зазначено в передаточному акті, дата передачі в акті не відповідає дійсності, а загальна вартість майна розрахована неправильно.

Підсумовуючи викладене, доцільно відмітити, що при визначенні якості документів та їх подробиць необхідно керуватися такими положеннями:

1) належно оформлені документи, які відповідають у повному обсязі названим вище вимогам, завжди будуть доброякісними;

2) неналежно оформлені документи можуть відображувати як законні операції, так і бути підробленими;

3) документи, які відображують незаконні, але фактично виконані операції, не вважаються підробленими;

4) документи, які відображують господарські операції, які насправді не виконувались, завжди вважаються підробленими;

5) підробленими також вважають документи, в яких відображена явно неправдива інформація стосовно окремих обставин господарської операції: її змісту, дати виконання, вартісних або натуральних показників.

Підробка документів може бути матеріальною або інтелектуальною.

Матеріальна підробка має місце, коли вносяться зміни у доброякісні документи або підготовлено підроблений документ у повному обсязі.

Інтелектуальна підробка полягає у тому, що документ належно оформлюється, проте в його зміст повноважною особою включено явно неправдиву інформацію.

Підроблені документи бувають **безтоварними**, якщо вони відображують вигадані господарські операції, або **товарними**, коли містять неправдиву інформацію про окремі обставини дійсно виконаної господарської операції. У зв'язку з цим кожний безтоварний документ вважається підробленим, але не кожний підроблений документ може бути віднесений до категорії безтоварних.

Наведений вище розподіл недоброякісних документів на певні групи є необхідною передумовою комплексного економіко-правового аналізу не тільки окремих операцій, а й фінансово-господарської діяльності у цілому. Для проведення такого аналізу на рівні первинних документів з метою виявлення внутрішніх суперечностей або відхилень в окремо взятому документі доцільно застосовувати такі методики їх перевірки:

1. Формальна перевірка, яка спрямована на зовнішній огляд документа і включає в себе два етапи: визначення дотримання вимог щодо форми документа та аналіз його реквізитів.

На першому етапі перевірки з'ясовують наявність, а одночасно відсутність названих вище відхилень стосовно форми складання бухгалтерських документів: використання бланків невстановленої фор-

ми, відсутність необхідних реквізитів, використання зайвих або неналежних реквізитів, у тому числі через внесення змін у захисні заходи документа (матеріальної підробки). На другому етапі перевіряють наявність і одночасно відсутність сумнівних реквізитів. Для їх виявлення порівнюють різні реквізити одного й того самого документа. Наявність розбіжностей між реквізитами документа дає підстави визнати його сумнівним.

За своїм змістом розбіжності в реквізитах документа бувають формальні або логічні.

Формальні розбіжності, або суперечності, виявляють порівнянням тотожних елементів різних реквізитів, наприклад порівнянням назви підприємства на бланку, печатці або в договорі.

Логічні розбіжності, або суперечності, виявляють порівнянням реквізитів з обставинами звичайної господарської діяльності, наприклад у платіжних документах зафіксована оплата послуг або придбання обладнання, яке не має безпосереднього відношення до господарської діяльності підприємства. В окремих випадках логічні розбіжності в реквізитах документів виникають внаслідок незвичайної тотожності між різними за своїм змістом реквізитами, наприклад між підписами в платіжній відомості від імені різних осіб.

Для виявлення такого виду розбіжностей потрібно порівнювати реквізити одного документа з аналогічними реквізитами інших документів, наприклад підписи від імені однієї особи слід порівняти з її підписами в різних документах.

2. Арифметична перевірка, яка полягає в з'ясуванні наявності й одночасно відсутності помилок у підрахунках при складанні конкретного документа.

Найбільш ефективним методом виявлення арифметичних розбіжностей вважають контрольний підрахунок сумарних показників по горизонталі та вертикалі. За допомогою цього методу можна виявити такі відхилення:

- помилкове або технічне завищення (заниження) підсумкового показника;
- навмисне завищення одного показника з одночасним зменшенням іншого;
- дописки окремих штрихів та цифр;
- розбіжності кількох показників.

3. Нормативна перевірка, основною метою якої є комплексне вивчення змісту господарської операції щодо її відповідності нормативним актам. За допомогою нормативної перевірки виявляють належно оформлені, але незаконні за змістом бухгалтерські документи.

ВИСНОВКИ

Здійснення економіко-правового аналізу бухгалтерських документів – це прямий обов'язок не тільки аудиторів або ревізорів, а й службових осіб, які безпосередньо ведуть бухгалтерський облік. Первинні документи підлягають обов'язковій перевірці працівниками, які ведуть бухгалтерський облік, за формою і змістом, тобто перевіряють наявність у документі обов'язкових реквізитів та відповідність господарської операції чинному законодавству, логічну ув'язку окремих показників. Інформацію до облікових регістрів переносять після перевірки первинних документів за формою і змістом.

Доцільно прийняти Аудиторською палатою України відповідного стандарту стосовно використання аудитором економіко-правового аналізу для виявлення шахрайства та інших перекручень фінансової звітності. На першому етапі можна запровадити методичні рекомендації з цього питання.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. **Правила** проведення обов'язкового аудиту та консолідованої звітності, затв. Директивою ЄС від 17.05.2006 р. НЗ/ЄС.

2. **Рекомендації** Комісії Співтовариства щодо забезпечення якості аудиту в країнах Євросоюзу // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. – № 7.

3. **Бондар В.П.** Якість аудиту та фактори її підвищення / В.П. Бондар // Вісник Житомирського державного

технологічного університету: Економічні науки. – 2008. – № 4(4в) – С. 22–27.

4. **Гутцайт Е.М.** Внешний контроль за качеством аудита / Е.М. Гутцайт // Аудиторские ведомости. – 2004. – № 5. – С. 62–66.

5. **Рекомендації** щодо обрання акціонерним товариством аудиторів фінансової звітності, схвалене рішенням ДКЦПФР від 30.06.2010 р. № 1034.

6. *Положення* про порядок подання банками до Національного банку України звіту аудитора за результатами щорічної перевірки фінансової звітності, затв. постановою Правління Національного банку України від 09.07.2003 р. № 389.

7. *Міжнародні* стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: у 2-х ч. – К.: Міжнародна федерація бухгалтерів; Аудиторська палата України, 2010. – Ч. I. – 842 с.; Ч. II. – 407 с.

8. *Хавронюк М.І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації / М.І. Хавронюк – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

9. *Савченко А.В.* Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження / А.В. Савченко. – К.: КНТ, 2007. – 596 с.

10. *Матусовский Г.А.* Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Харьков: Консул, 1999. – 480 с.

11. *Біленчук П.Д.* Криміналістика: [підручник] / П.Д. Біленчук, В.В. Головач, М.В. Салтевський та ін. – К.: Право, 1997. – 286 с.

12. *Методичні* рекомендації (орієнтовний алгоритм дій) органів державної податкової служби по руйнуванню схем ухилення від оподаткування та формуванню доказової бази у справах про стягнення коштів, отриманих за нікчемними угодами: лист ДПАУ від 03.02.2009 р. № 2012/7/10-1017.

13. *Голубятников С.П.* Методы выявления латентных хищений с использованием экономической информации / С.П. Голубятников // Вопросы усиления борьбы с посягательствами на социалистическую собственность. Вып.1. – Горький, 1974. – С. 47–52.

14. *Дубровин В.А.* Использование экономического анализа при расследовании преступлений / В.А. Дубровин, С.П. Голубятников. – М., 1981. – 135 с.

15. *Синилов Г.К.* Применение экономико-правового анализа в деятельности аппаратов БХСС / Г.К. Синилов, З.И. Корнеева. – М.: ВНИИ МВС СССР, 1990. – 174 с.

16. *Атанесян Г.А.* Судебная бухгалтерия / Г.А. Атанесян, С.П. Голубятников. – М.: Юрид. лит., 1989. – 368 с.

17. *Бандурка А.М.* Финансово-экономический анализ / А.М. Бандурка, И.М. Черняков, О.В. Посылкина. – Харьков, Ун-т внутренних дел, 1999. – 394 с.

18. *Камлик М.І.* Судова бухгалтерія / М.І. Камлик. – К.: Синтез, 2000. – 256 с.

19. *Дондик Н.Я.* Судова бухгалтерія / Н.Я. Дондик, Г.П. Дондик. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 208 с.

20. *Отенко В.І.* Судова бухгалтерія для менеджерів підприємств / В.І. Отенко, В.Д. Понікаров, Т.М. Серікова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2005. – 560 с.

21. *Завгородний В.П.* Налоги и налоговый контроль в Украине / В.П. Завгородний. – К.: А.С.К., 2000. – 639 с.

22. *Савицкая Г.В.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г.В. Савицкая. – Минск: ООО «Новое знание», 2001. – 688 с.

23. *Перемет А.Д.* Методика анализа деятельности организаций / А.Д. Перемет, Е.В. Негашев. – М.: Инфо-М., 2003. – 237 с.

24. *Бочаров В.В.* Комплексный финансовый анализ / В.В. Бочаров. – СПб: Питер, 2005. – 432 с.

25. *Крамаренко Г.О.* Фінансовий аналіз і планування / Г.О. Крамаренко. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.

26. *Ченч Ф.Ли.* Финансы корпораций: теория, методы и практика / Ф.Ли Ченч, Д.И. Финнерти. – М.: ИНФРА. – 2000. – 686 с.

27. *Головач В.В.* Виявлення шахрайства в ресторані методами економіко-правового аналізу / В.В. Головач // Економіка. Фінанси. Право. – 2011. – № 4. – С. 25–33.

28. *Головач В.В.* Организованная экономическая преступность и меры борьбы с ней / В.В. Головач // Проблемы борьбы с преступлениями в сфере экономики. – К.: НИ и РИО КВШ МВС СРСР им. Ф.Э. Дзержинского, 1990. – 182 с.

29. *Положення* про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затв. наказом Міністерства фінансів України від 24.05.95 р.

Статья посвящена выполнению аудитором требований Международных стандартов аудита относительно выявления мошенничества при проверке финансовой отчетности. С этой целью предлагается применение методов экономико-правового анализа.

Ключевые слова: аудит, выявление мошенничества, экономико-правовой анализ.

This article deals with questions of fulfillment by auditors of requirements of International audit standards concerning fraud revelation in the process of verification of financial accountability. For this aim author offers to use methods of economical and law.

Key words: audit, fraud revelation, economical and law analysis.